

Seija Aunila

Jukka-Pekka Heiskanen

Kotien salainen armeija

NAISET

TIUKASSA

OHJAUKSESSA

SOTAVUOSINA

Atena

© Seija Aunila ja Jukka-Pekka Heiskanen sekä Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2022

Ulkoasu: Ville Lähtenmäki

Atena
Jyväskylä
atena.fi

ISBN 978-951-1-42301-0

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2022

Sisältö

Lukijalle.....	7
1. Uuden ajan nainen saa oman lehden.....	11
2. Alli Wihorheimon iskujoukko.....	33
3. Kotirintama pääsee tositoimiin.....	47
4. Taistelussa idän barbariaa vastaan.....	57
5. Mielikuvien sotaa ilman kuvia.....	65
6. Sankariäidit – kodeista isänmaalle.....	71
7. Sodan loppu vai hengähdystauko?.....	95
8. Tehkää enemmän lapsia!.....	107
9. Sota alkaa taas – nainen palaa vartiopaikalle.....	133
10. Naiset kotona, miehet »siellä jossakin».....	149
11. Sota-aika tarvitsee myös viihdettä.....	161
12. Sankaripuolisot vaalivat sankarivainajan muistoa.....	179
13. Suur-Suomea rakentamaan.....	193
14. Sankarilapset – kun vehnänjyvä kylvettiin.....	215
15. Kun sotalleskestä ei ollut sankariksi.....	227
16. Opintomatkalke natsi-Saksaan.....	237
17. Pikavauhdilla tytöstä perheenemännäksi.....	261
18. Nuoret naiset, naikaa sotainvalidi!.....	275
19. Häviö häämöttää, moraalii huolettaa.....	287
20. Sotilaiden kotiinpaluu.....	301
21. Kohti uutta aikaa.....	313
Loppunäytös.....	317
Jälkisanat.....	321
Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	331

Museovirasto, historian kuvakokoelma,
Pietisen kokoelma.

Lukijalle

Tämä on tarina Alli Wiherheimon sodasta. Hän oli yksi Suomen varhaisimmista ja pitkäaikaisimmista mediavaikuttajasta. Silti voi olla, ettei kovin moni tämän kirjan lukija ole aiemmin kuullut hänestä.

Alli Wiherheimo oli Suomen ensimmäisen kaupallisen naistenlehden, *Kotilieden*, päätoimittaja. Hän toimi lehden johdossa sen perustamisesta, vuodesta 1922 lähtien aina vuoteen 1963 saakka, yhteensä 41 vuotta. Tässä kirjassa tarkastelemme kuitenkin vain toisen maailmansodan aikaa. Syy tähän on se, että sodan aikana lehdessä tapahtui merkittävä muutos, joka poikkesi selkeästi muista vastaavista lehdistä.

Kotilieden päätoimittajana Alli Wiherheimo halusi ottaa oman paikkansa Suomen maanpuolustuksessa. Lehtensä avulla hän pystyi vaikuttamaan omasta mielestään kaikkein tärkeimpään ihmisryhmään, naiseen, heihin, joiden puolesta miehet rintamalla taistelivat. Tässä *Kotiliesi* otti vahvan roolin.

Alli toteutti suurta tehtäväänsä luottokirjoittajiensa voimin. Allin sodan lisäksi kirjamme on samalla kertomus myös Katri Bergholmin, Tyyni Tuulion, Impi Aronahon ja Elsa Enäjärvi-Haavion sodasta. He olivat aikansa vaikuttajanaisia, nykytermein sanottuna influenssereita. Ja aivan kuten nykyajan vaikuttajat tarvitsevat viestilleen kanavan, myös sodan aikaan tarvittiin sellainen. Sellaisen Alli Wiherheimo pystyi tarjoamaan heille *Kotiliedessä*.

Kotien salainen armeija -nimi viittaa paitsi kaikkiin kotirintaman naisiin myös tähän lehtikirjoittajien joukkoon. Alli Wiherheimo tiesi, mitä *Kotiliesi* sodan aikana tavoitteli, ja hän valitsi päätoimittajan ottein ja oikeuksin sekä lehtensä kirjoitukset että kirjoittajat. Kukaan heistä ei tietenkään ajatellut kuuluvansa mihinkään salaiseen järjestöön tai valittuun joukkoon. Heistä jokaisella oli omat mielenkiinnon kohteensa, joista he kirjoittivat omilla ehdoillaan. Lähes kaikki kirjoittivat myös muihin lehtiin. *Kotilieden* toimitus oli siis lähinnä verkosto, ei yhtenäinen ryhmä.

Kotiliesi ei alun perin ollut tyylipuhdas naistenlehti vaan enemmän perheenemäntiä tukeva yhteiskunnallinen julkaisu. Alli Wiherheimo mielsi aikakauslehden journalismin erilaiseksi kuin esimerkiksi sanomalehden uutistyylin. Aikakauslehti edusti hänelle tosiasioihin perustuvaa asialukemistoa, jonka tehtävä oli sivistää lukijoitaan ja nostattaa perheenemäntien yhteishenkeä.

Sivistyneistöä edustavat naisasianaiset – *Kotilieden* toimituskunnan jäsenet muiden mukana – olivat jo ennen lehden perustamista ottaneet tehtäväkseen naisten oikeuksien ajamisen ja porvarillisen ideologian juurruttamisen kansaan. Kun naiset olivat saaneet äänioikeuden vuonna 1906, naisasialiikkeen toiminta hiipui aktiivisen kauden jälkeen. Naisasianaiset alkoivat käsitellä laajemmin tärkeiksi kokemiaan naisten elämänpiiriin kuuluvia asioita.

Kotiliesi ei tarkoituksellisesti hakenut mallia naisaktivismista ja sen järjestökentältä. Lehden esikuvana olivat kansainväliset naistenlehdet, vaikka lehti ei lopulta ollut ihan sellainen kuin mitä kustantaja odotti. Kustantaja olisi toivonut lehdestä hieman »naistenlehti-mäisempää», mutta päätoimittaja Wiherheimo päätti toisin. Koska *Kotiliesi* oli sodan aikana *Suomen Kuvalehden* rinnalla maan suurilevikkisin aikakauslehti, Alli sai jatkaa valitsemallaan linjalla.

Tämän kirjan taustalla on Seija Aunilan vuonna 2020 Jyväskylän yliopistossa hyväksytty väitöskirja *Kuinka naistenlehdestä tuli osa*

sotapropagandaa. Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana. Väitöskirja toimii kirjan pohjana ja lähteenä. Sen lisäksi tätä kirjaa varten on käyty laajasti läpi muun muassa Alli Wiherheimon yksityisarkistoja, muita arkistoja ja kirjallisuutta sekä tietenkin *Kotiliesi*-lehtiä ja muita naistenlehtiä toisen maailmansodan ajalta. Kirjallisuudesta erityisen tärkeiksi muodostuivat Päivi Aikasalon kirjoittama hieno elämäkerta *Alli Wiherheimon: Uranaisen sydän* ja Katariina Eskolan toimittama teossarja vanhempiensa Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion kirjeenvaihdosta sodan aikana. Kiitämme myös Impin Ystävät-seuraa Impi Aronahon elämää valottavasta, Eila Jaakkolan toimittamasta *Impi Aronaho, elämää ja pakinoita* -kirjasta.

Vaikka kerromme tässä teoksessa asioista tarinan muodossa, kaikki tapahtumat pyritään kertomaan paikkansa pitävästi säätiloja myöten. Kerromme hetkittäin myös yksittäisten ihmisten tunnelmista, joita on löytynyt kirjeistä ja päiväkirjamerkinnöistä. Näiden lähteiden totuusarvoon ei aina voi luottaa tapahtumien todellisen kulun osalta, mutta tunnelmien välittäjinä ne ovat tärkeitä. Mukana on myös »*Kotiliesi* neuvo» -infolaatikoita, jotka ovat poimintoja tai lyhennettyjä ja toimitettuja versioita lehden alkuperäisistä, yleensä varsin pitkistä artikkeleista. Niiden tarkoitus on osoittaa, millaista sisältöä lehden lukijoille tarjottiin. Ja koska *Kotilieden* päätoimittajan luottokirjoittajat tulevat tämän kirjan myötä niin tutuiksi lukijoille, käytämme heistä usein vain etunimeä. Muut kirjoittajat pyrimme aina esittelemään koko nimellä.

Kerromme kirjassamme, mihin Alli kirjoittajineen toiminnassaan pyrki. Se ei aina tarkoita, että pyrkimykset olisivat onnistuneet. *Kotiliesi*-lehti ohjasi kotirintaman naisia tiukasti niin toiminnassa kuin asennetasollakin, mutta ohjeita ei välttämättä otettu sellaisinaan vastaan. Lehteä luettiin kyllä monissa kodeissa, mutta ei läheskään kaikissa. Ihmiset saivat vielä enemmän vaikutteita sanomalehdistä ja radiosta, sekä tietenkin he kuuluivat asioita suoraan rintamalla ol-

leilta läheisiltä. Näistä varauksista huolimatta lehden vaikutusta ei kannata myöskään aliarvioida. Naistenlehdet on helposti sivuutettu vähemmän vakavina, viihteellisinä julkaisuina puhuttaessa mielihopevaikuttamisesta. Kuitenkin juuri niillä on usein vakavaa asiaa tekstiä suurempi pääsy suoraan lukijoidensa sydämiin – puhuttelevathan ne ihmistä myös tunnetasolla.

On muistettava, että kirjassamme kerrotaan poikkeusoloista ja ajan henkisestä ilmapiiristä. Nykylukija tietää, miten sodissa Suomelle kävi, mutta kirjamme päähenkilöt eivät tietenkään sitä sodan keskellä tienneet. Sotavuosina oltiin tosipaikan edessä: Tuhoutuisiko kotimaa muutamassa viikossa? Kuinka moni kuolisi? Säilyisikö edes oma henki? Miten tästä selvittäisiin? Alli Wiherheimo tuskin mietti lehden linjaa pohtiessaan vain tilaajamääriä. Päällimmäisenä hänellä lienee ollut mielessä, mitä hänen täytyi vaikeassa tilanteessa tehdä.

Valitsiko Alli Wiherheimo oikean linjan? Sitä voi miettiä tätä kirjaa lukiessaan. Me palaamme kysymykseen kirjan lopussa, mutta sitä ennen:

Tervetuloa kotirintamanaisten sankarilliselle aikamatkalle!

1.

Uuden ajan nainen saa oman lehden

Loppunäytös

Sota on vihdoin ohi – myös *Kotiliesi*-lehdessä. On helmikuu vuonna 1947. Lehden jo hieman ikääntynyt toimitus viettää 25-vuotispäiväänsä helpottuneissa tunnelmissa. Varsinainen sota on päättynyt Lapissakin pari vuotta aiemmin. *Kotilieden* päätoimittaja Alli Wiherheimo ajattelee, että nyt se on vihdoin ohi myös lehden toimituksessa. Sodan ajasta muodostui erikoinen ajanjakso, jossa myös Allilla ja hänen luottokirjoittajillaan oli oma tärkeä tehtävänsä.

Sota oli koko Suomelle raskasta aikaa, eikä se ollut *Kotiliedessä* helppo vaihe. Toimitus joutui välillä siirtymään muualle turvaan, ja pommisuoijat tulivat tutuksi. Epävarmuus läheisten kohtalosta tuntui työelämässäkin, eikä menetyksiltä säästytty.

Mutta viimein on juhlan aika, vaikka kaikki lehden kirjoittajatkaan eivät enää ole mukana juhlimassa. *Kotilieden* vuosipäivän viettäminen aloitetaan tällä kertaa tavallista arvokkaammalla kokouksella. Juhlapäivänä tarjotaan Amerikasta saatua kahvia ja *Kotilieden* tunnuskuvin – koivu ja mökki – koristeltua kakkua. Illalla on tarkoitus nauttia juhlaillallinen läheisen Hotelli Vaakunan ravintolasalissa.

Allin mielestä toimitus ei juhli pelkästään lehden vuosipäivää vaan uutta aikakautta. Lehden vuosijuhla, varsinkin illallistilaisuus,

tarjoaa myös mahdollisuuden muistella yhdessä menneitä vuosia, joista tuli dramaattisempia kuin kukaan oli osannut odottaa.

Sodan alku vuonna 1939 nimittäin muutti kaiken *Kotiliesi*-lehdessä yhdessä hetkessä.

Lehti 1920-luvun naiselle

Naistenlehti *Kotiliesi* oli syntynyt vuonna 1922, jolloin Euroopassa ja Suomessa elettiin optimismin värittämää vuosikymmentä. Maailmansota oli jäänyt taakse, samoin kuin Suomessa verinen sisällissota ja maa oli itsenäistynyt. Vaikka sotien jäljet vielä näkyivät, maassa uskottiin valoisaan tulevaisuuteen. Suomi oli yhä maatalousmaa, mutta Helsinki kasvoi ja uudenlainen kaupunkilainen identiteetti alkoi vahvistua. Talous oli voimakkaassa nousussa, teollistuminen eteni. Ensimmäiset autot ilmestyivät katukuvaan hevostäppien rinnalle. Kieltolaki oli voimassa, mutta kaupunkien yöelämää se ei juuri haitannut. Ihmisillä alkoi olla myös vapaa-aikaa.

Naisen asema muuttui vuosikymmenellä vahvasti. Palkkatyö lisääntyi, mikä synnytti kaupunkeihin aivan uudenlaisen modernin naisen elämäntavan. Näillä itsenäisillä poikamiestyttöiksi tai jazztyttöiksi kutsutuilla naisilla oli ennennäkemätöntä vapautta. Maaseudulla muutos ei tietenkään ollut yhtä kiihkeä. Siellä naiset pääosin olivat yhä emäntinä tai maatalouden eri tehtävissä. Uuden ajan tuulien virkistävästä henkäyksestä huolimatta elämää rajoittivat yhä vanhan ajan jäänteet asenteissa, käytännöissä ja lainsäädännössä – esimerkiksi avioliitossa olevien naisten omaisuus oli säädetty aviomiehen hallintaan.

Maailman ja kotimaan tapahtumia seurattiin lähinnä sanomalehdistä. 1920-luvulla alkoivat ensimmäiset kunnan radiolähetykset Suomessa – vuosikymmenen alkupuolella ne olivat ensin yksityisten harrastajien kokeiluja. Vuonna 1926 perustettu Yleisradio laajen-

si nopeasti lähetyserkkojaan, ja pian radio saavutti jo merkittävän osan suomalaisista.

Myös viihteelle alkoi olla tilausta. Kirjapainotekniikka kehittyi, ja markkinoille tuli entistä hienompia aikakauslehtiä. Painetut kuvat alkoivat näyttää teräviltä ja laadukkailta.

Nousukauden ja kansainvälisten vaikutteiden virratessa Suomeen Werner Söderström Oy:n toimitusjohtaja Jalmari Jäntti sai idean uudesta aikakauslehdestä, joka puhuttelisi 1920-luvun modernia naisia. Ruotsissa ilmestyi jo naisille suunnattu *Husmodern*-lehti, ja Yhdysvalloissa oli jo hyvän aikaa julkaistu uudenlaista, kodinhoitoon keskittynyttä *Good Housekeeping* -naistenlehteä. Miksipä sellainen ei menestyisi Suomessakin?

Koska ideat ulkomailta löysivät samaan aikaan tiensä myös kilpailevien kustannusyhtiöiden johtajien aatoksiin, Jalmari päätti olla nopea. Lehti olisi hyvä saada markkinoille jo muutaman kuukauden kuluttua, jotta Suomen naisväki saisi uuden lehtensä joulukuksi 1922.

Jäntti kääri hihansa ja alkoi koota lehdelle toimituskuntaa. Hän tilasi puheluita naisasialiikkeen ja kotitalousasialiikkeen vaikuttajanoisille, ja toimituskunnan puheenjohtajaksi saatiin arvostettu kansanedustaja Hedvig Gebhard. Mukaan houkuteltiin myös filosofian maisteri Laura Harmaja, jonka taloudenhoitoon liittyviä kirjoja WSOY oli kustantanut. Myös kansanedustajat Mandi Hannula ja Eva Somersalo liittyivät joukkoon. Pian toimituskunta oli koossa ja valmis istahtamaan kahvikuppien ja läheisestä Ekbergin kahvilasta haettujen leivosten äärelle. Säännölliset kokoukset voitiin aloittaa.

Kotilieden esimerkkinä toiminut *Good Housekeeping* -lehti, syyskuu 1910.

WSOY:ssä oli tammikuun 1920 alusta työskennellyt kustannustoimittajana nuori neiti Alli Wiherheimo. Alli oli helsinkiläisen rakennusmestari Viktor Grönhagin tytär, joka oli syntynyt marraskuun 27. päivä vuonna 1895. Perheessä oli luettu paljon kirjoja ja seurattu yhteiskunnan tapahtumia *Suometar*-lehdestä. Äiti Amandalle oli tullut Suomen naisyhdistyksen perustama *Koti ja yhteiskunta* -lehti, joka pyrki valistamaan naisia oikeanlaiseen äitiyteen ja kansalaisuuteen kristillis-isänmaalliselta pohjalta.

Allin vanhemmat Viktor ja Amanda olivat innostuneet 1900-luvun alussa suomalaisuusaatteesta. J. V. Snellmanin 100-vuotispäivänä 1906 lähes 25 000 henkilöä vaihtoi yhden päivän aikana esimerkiksi ruotsinkielisen sukunimensä suomenkieliseksi. Silloin myös Grönhagin perhe suomensi nimensä Wiherheimoksi.

Viktorin ja Amandan perheessä oltiin hyvin luokkatietoisia. Naapurissa sijainneen kansakoulun sijaan Alli laitettiin kuusivuotiaana yhteiskunnallisesti aktiivisen Alli Nissisen valmistavaan kouluun. Koska perhe halusi antaa Allille parhaan mahdollisen koulutuksen, tyttären tie johti Suomalaiseen yhteiskouluun. Se oli ainoa oppikoulu, jossa tyttötkin saattoivat tuolloin opiskella Helsingissä ylioppilaaksi. Ylioppilaaksi valmistumisen jälkeen Allin tie vei yliopistoon, missä hän opiskeli kieliä, pääaineenaan aluksi saksa ja myöhemmin englantia. Oppiaineeksi valikoitui myös estetiikka.

Alli päätyi WSOY:n palvelukseen kirjailija Maila Talvion kautta, joka oli järjestänyt kielitaitoiselle ystävälleen käännöstöitä. Niistä Alli eteni pian kuukausipalkkaiseksi kustannustoimittajaksi, joka korjasi tulevien julkaisujen kieliasua ja suomensi nuortenkirjoja. Koska esimiehetkin olivat huomanneet Allin taidot ja uutteruuden, muistettiin uutta lehteä suunniteltaessa Allin pätevyys. Arveltiin, että neiti Wiherheimo pystyisi muuttamaan arvovaltaisen toimituskunnan hetkittäin korkealentoiset ajatukset konkreettisiksi, lukukelpoisiksi lehtijutuiksi. Hän osasi käsitellä tekstin lisäksi kirjoitusko-
netta, ja niin hänestä tuli uuden lehden toimitussihteeri.

Tärkeää uudessa toimessa oli myös se, että Wiherheimo oli naimaton. Hän oli siis lain edessä vastuukelpoinen ja hallitsi itseään ja omaisuuttaan toisin kuin rouvat, joiden omaisuus oli vielä voimassa olevan lain mukaan aviomiehen hallinnassa.

Kaiken lisäksi Alli oli pohtinut estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden sivulaudaturtyössään hyvän naistenlehden piirteitä. Hän oli tarkastellut esimerkiksi *Good Housekeeping* -lehden Britannian version toimittajan Miss Alice M. Headin periaatteita lyhyen aikakauslehtijutun ihanteellisesta sisällöstä. Hän kirjoitti työssään: »Ensimmäinen ja oleellinen vaatimus on, että novellin tulee kiinnostaa lukijaa – ei olla pitkästyttävää, ei tuntua vastenmieliseltä tai käsittämättömältä. Seuraava vaatimus on, että kertomuksen tulee jättää lukija tyytyväiselle ja kylläiselle mielelle.»

Alli Wiherheimo vuonna 1928.

Rembrandt, SKS, arkisto.

Vaikka Allilla ei ollut varsinaista toimittajakokemusta, hänellä oli kiistatonta lahjakkuutta alalle. Kielitaitoisena hän pystyi tutustumaan myös kansainvälisiin naistenlehtiin pitäen esimerkiksi ruotsalaisen *Husmodernin* kepeää linjaa vastenmielisenä ja ilmaisten sen suoraanaisesti myöhemmin vuonna 1938 päiväkirjassaan: »'husmodern'-istuminen on minulle niin luonnonvastaista *Kotiliedessä*. Se on lepertelyä, jota ei aikuinen iäti jaksanut kehitellä. Olisi aika voida puhua asiallisesti järkeville naisille.»

Uuden lehden syntyessä Alli joutui käytännössä yksin määrittelemään muutamassa viikossa sen sisällön ja linjan. Vaikka lehdelle oli

valittu jo toimituskunta, se ei todennäköisesti ehtinyt juurikaan osallistua nopeasti tehtyyn suunnitteluun. Vasta syyskuussa syntynyt Jalmari Jäntin idea oli jo lokakuussa muuttunut Allin kirjalliseksi suunnitelmaksi lehden sisällöstä: lehti käsittelee ruoka-asioita, käsittelee ja muotia (vaikka ei sitä vihoviimeisintä sentään!), sisustusasioita, taidetta ja lastenkasvatusta, seurustelutaitoja, matkailua ja raha-asioita, terveyttä ja tietenkin kaikenlaisia käytännöllisiä pikku vinkkejä.

Alli Wiherheimo tosin antoi ymmärtää Jalmari Jäntille lähettämässään kirjeessä, että *Kotilieden* sisältöä olisi ollut luonnostelemassa koko toimitustiimi. Alli oli kuitenkin lehden aloitusvaiheessa sen ainoa toimittaja, eikä hän nimennyt kirjeessään tiimin muita jäseniä. On toki mahdollista, että hän oli keskustellut lehden sisällöstä *Kotiliedelle* valitun toimituskunnan kanssa, mutta koska aikaa oli kovin vähän, lienee ainakin itse kirjoitustyö jäänyt vain Allille. Mahdollisesti koko suunnittelukin. Eikä se ollut ongelma, sillä Allilla näyttää olleen alusta asti vahva näkemys siitä, millaisen lehden hän haluaisi luoda.

Vaikka alustava suunnitelma syntyi lähinnä Allin kynästä, toimituskunnan panosta ei pidä aliarvioida. Toimituskunnassa oli aikansa terävimpiä ja luovimpia naisia, jotka osasivat kehittää lehdelle tuoreita ja persoonallisia näkökulmia ja juttuaiheita. Niinpä *Kotiliedestä* ei koskaan tullut kopiota ulkomaisina esikuvina pidetyistä lehdistä, vaan toimituskunta onnistui luomaan omannäköisensä aikakauslehden, ja se oli yksi uuden lehden menestyksen avaimista.

Lehden kehittyä jatkui ja suunnitelma tarkentui loppuvuodesta 1922. Merkittävä osa sisällöstä olisi asia-artikkeleita, jotka käsittelevät taloudenhoitoon liittyviä käytännön toimia, kuten säilöntää, ruoanvalmistusta ja muuta taloudenpitoa. Wiherheimo pohti myöhemmin varsinaisessa estetiikan laudaturtyössään, että aikakauslehti on erinomainen väline uusimpien tietojen ja saavutusten vertailulle ja levittämiseksi. Lisäksi aikakauslehden suhteellinen huokeus mahdollisti asioiden seuraamisen niillekin, jotka eivät voineet

hankkia itselleen tieteellistä tai talouden hoitoa käsittelevää kirjallisuutta.

Wiherheimo halusi muovata sisällön hauskan informatiiviseksi, jotta laajatkin lukijapiirit kiinnostuisivat siitä. Erityisesti tämä koski artikkeleita, jotka käsitelivät eduskunnassa meneillään olevaa laki-valmistelua naisten ja kotien elinolojen parantamiseksi.

Uuden lehden toimitusperiaatteista vallitsi perustamisvaiheessa yksimielisyys kustantajan, toimituskunnan ja Wiherheimon välillä. Ainoastaan lehden nimestä oli ensin lähes jokaisella asianosaisella oma mielipiteensä. Esimerkiksi toimituskunnan puheenjohtaja Hedvig Gebhard piti *Kotiliesi*-nimeä aivan liian sentimentaalisenä, mutta tyytyi lopulta kustantajan valintaan.

Alli Wiherheimon laatima esitys lehden linjasta vakuutti kustantajan, ja ensimmäinen *Kotiliesi* ilmestyi vain pari kuukautta suunnitelman esittämisen jälkeen. Lehden ensimmäisessä numerossa 1.12.1922 lukijoille esiteltiin *Kotilieden* toiminta-ajatus: »Se uusi tulos, jonka ensimmäisenä sanansaattajana esillä oleva vihko tahtoo olla, kääntyy Suomen perheenmäntien ja koko kotitalousväen puoleen. Ensi sijassa on tämän lehden tarkoituksena olla heidän *ammattilehtensä*.»

Ensimmäisen lehden sivuilla oli paljon vinkkejä siitä, miten tehdään lapsille vaatteita ja tarve-esineitä. Lisäksi lapsille tarjottiin tehtäviä, jotka auttaisivat perheenäitejä viihdyttämään perheiden pienempiä lapsia, jotka eivät olleet vielä koulussa. Myös kasvatukseen ja hyvästä terveydestä huolehtimiseen oli tarjolla neuvoja ja opastusta.

Kustantajan vainu uuden lehden tarpeesta osoittautui oikeaksi. *Kotiliesi* oli heti menestys. Jo kolmannen numeron kohdalla, alkuvuodesta 1923, lehden levikki oli 9 500 ja kaksi vuotta myöhemmin 52 850. Menestyksen salaisuus oli todennäköisesti Allin loistava kyky vaistota lukijakuntaa kiinnostavat aiheet. Ja toki apuna oli myös kokenut ja osaava kustannustalo.

Ei sentään jokanaisen lehti

Vaikka *Kotiliesi* tarttui naistenlehtien tapaan myös muotituulahdukseen, mikään kevyt viihdelehti se ei Alli Wiherheimon luotsaamana ollut. Se ei voinut myöskään olla koko kansan lehti 1920-luvun Suomessa, missä lukutaito oli syrjäseuduilla vielä melko heikkoa. Suomessa säädettiin yleinen oppivelvollisuus vasta keväällä 1921, sitä ennen etenkin maaseudun lapset olivat käyneet vain kiertokoulua ja heidän pääasiallinen tehtävänsä oli ollut auttaa talon töissä.

Sanomalehdet yleistyivät ensimmäisen maailmansodan aikana ja Suomen itsenäistymisen jälkeen. Valtaosa lehdistä oli puoluepoliittisesti sitoutuneita. Vaikka liberaali ja porvarillinen *Helsingin Sanomat* kasvoi maan suurimmaksi lehdeksi, sosiaalidemokraattien *Työmiestä* luettiin lähes jokaisessa Suomen pitäjässä. Lehtien levikit kasvoivat voimakkaasti. Monessa talossa opittiin odottamaan päivittäistä tai ainakin kerran viikossa saapuvaa aviisia. Alli Wiherheimo ei halunnut jaotella *Kotilieden* lukijoita luokkajaon pohjalta, vaan hänen mielestään lehden tuli yhdistää eri yhteiskuntaluokat.

Kotiliesi esitteli ylpeänä laajaa kirjoittajakuntaansa ensimmäisessä lehdessään tammikuussa 1923. Listasta löytyi yli 45 nimeä. Vakituksina avustajina aloittivat johtajatar Aino Artukka, rouva Ellinor Ivalo, rouva Anna Olsoni-Quist, fil. maist. rouva Katri Laine ja professori Carl Tigerstedt. Erityisesti *Kotilieden* alkuvuosina lehti käsitteli paljon yhteiskunnan toimintaa sekä perheitä ja perheenemäntiä koskevia uudistuksia. Toimituskunta halusi lehden olevan kotien sivistyslehti. Alli tosin myönsi myöhemmin, että vaikka kirjallisuudelle varattiin lehdessä tilaa, muu kulttuuri jäi vähemmälle. Hän kuvasi toiminta-ajatusta julkaisemattomissa muistelmissaan:

Esittäytyessään ensi kertaa julkisuudessa Kotiliesi ilmaisi tunnukseensa, että koti on yhteiskunnan sydän. Siihen pyrkiessään ohjelmakirjoituksen sanoin haluaa se olla Suomen kodeille käytän-

Heinäntekijät palaavat yöksi kotiin Kuolajärven Aholankylässä 1920-luvulla. Vuonna 1921 voimaan astunut oppivelvollisuuslaki teki kuusivuotisesta kansakoulusta kaikille pakollisen. Silti monet 13-vuotiaat siirtyivät koulunpenkiltä talon töihin.
Ahti Rytönen. Kansatieteen kuvakokoelma, Museovirasto.

nölliseksi hyödyksi, edistää kotien viihtyisyyttä ja kotikulttuuria, herättää kodeissa taloudellista arvostelukykyä ja viitoittaa tietä kotien etuja tavoittavalle kotitalouspolitiikalle samalla kuin se halusi olla kotitalousväen ammattilehti ja yhdyside.

Ensi sijassa lehti halusi olla perheenemäntien apuna käytännön kysymyksissä, hyvin pienissäkin sellaisissa. Ingrid Qvarnström esimerkiksi opasti ensimmäisenä syksynä *Kotilieden* lukijoita, miten rumaa on, jos nainen istuu polvet kaukana toisistaan, puhumattakaan siitä, että varpaat ovat sisäänpäin! Perheenemäntiä muistutettiin, että heidän tulee pukeutua yksinkertaisemmin kuin vieraiden, jotta »kutsujen laadusta erehtynyt» ei kokisi kiusalliseksi pukunsa tavallisuutta.

Kotilieden kohderyhmänä Alli piti vaateliaita, henkisesti valppaita naisia. Hän ymmärsi, että maaseudun varattomilla ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia tilata aikakauslehteä. Samalla hän koki, etteivät he myöskään olleet välttämättä täysin kykeneviä vastaanottamaan lehden ohjeistuksia. Myös »suurinta ulkonaista hienostelua ta-

Vaatteista ja seurustelutavoista, *Kotiliesi* 1.10.1923.

voittelevat» kaupunkilaiset Alli sulki lehden lukijakunnan ulkopuolelle, vaikka kustantaja olikin alun perin toivonut, että myös nämä uuden ajan naiset tavoitettaisiin.

Kodinhoitoon liittyvien kysymysten lisäksi *Kotiliedessä* tarkasteltiin myös koteja koskevia yhteiskunnallisia kysymyksiä erityisesti vaalien alla. Lehti kehotti lukijoitaan osallistumaan aktiivisesti vaaleihin, jotta epäkohtia saataisiin korjattua ja välttämättömiä uudistuksia toteutettua. Uusien lakien sisältöä ja merkitystä avasivat lukijoille toimituskunnan jäsenet ja lehden avustajat, joista suuri osa oli Wiherheimon arvion mukaan »valiokuntien valioryhmiä».

Pieni, mutta tehokas

Kotilieden toimituskunta oli käytännössä sama asia kuin lehden kirjoittajakunta. Kukin toimituskunnan jäsenistä kirjoitti omasta erikoisalastaan. Artikkelit olivat yleensä pamfletinomaisia kirjoituksia eri aiheista. Osuuskuntaliikkeen johdossa toiminut Kokoomuspuolueen kansanedustaja Hedvig Gebhard edisti monta vuotta kotitalousopiston perustamista Suomeen. Samaa kannatti kirjoituksissaan myös toinen toimituskunnan jäsen, kotitaloustieteen kehittäjä Laura Harmaja. Mandi Hannula puolestaan ajoi naisten oikeuksia eduskunnassa sekä valotti saavutettuja uudistuksia *Kotilieden* lukijoille.

Merkittävä osa artikkeleista tilattiin avustajilta. Nämä Allin tilaamat artikkelit voidaan jakaa karkeasti kolmeen eri kategoriaan: Fiktiivisten juttujen kirjoittajat olivat suurelta osin harrastaja- ja ammattikirjoittajia, kuten maatalonemäntiä, toimittajia ja kirjailijoita. Asia-artikkeleita kirjoittivat etupäässä eri alojen asiantuntijat ja viranomaiset. Uskonnollisia kirjoituksia tilattiin piispoilta, papeilta, kirkkoherroilta ja rovasteilta.

Omalla nimellään kirjoittaneet jakautuivat suhteellisen tasaisesti miehiin ja naisiin, mutta uskonnollisten artikkelien kirjoittajat olivat

kaikki miehiä. Tämä johtuu siitä, että kirjoitukset tilattiin papeilta, ja tuohon aikaan vain mies saattoi olla pappi. Asia-artikkelien kirjoittajista noin puolet oli miehiä ja puolet naisia. Suurin osa fiktiivisistä artikkeleista kirjoitettiin nimimerkillä. Tunnistettavista nimimerkeistä suurin osa kuului naisille.

Esimerkiksi nimimerkillä A.K. kirjoittanut kansakoulunopettaja ja kirjailija Anna Kaitila toimi aktiivisesti Marttaliitossa ja avusti useita lehtiä. Aatteellisten kirjoitusten lisäksi Kaitila kirjoitti novelleja ja näytelmiä. Nimimerkillä H.V. kirjoittanut Helvi Vasara oli puolestaan filosofian maisteri ja suomentaja. Vasara suomensi pääasiassa englanninkielisiä teoksia kuten Alli Wiherheimokin, mutta hän suomensi myös espanjasta esimerkiksi katkelmia Tyyni Tuulion teokseen *Espanjan ja Portugalin kirjallisuuden kultainen kirja*. Nuorten naisten kasvutarinoita kirjoittaneen Ea-nimimerkin takaa paljastuu Tyyni Tuulion sisar, kirjailijana, kääntäjänä ja kansakoulun opettajana toiminut Esteri Paalanen. Lehden päätoimittaja ja toimitussihteeri kirjoittivat sekä omilla nimillään että nimimerkeillä. Alli käytti omissa kirjoituksissaan nimensä lisäksi nimimerkkejä: -i -o, Oivikki, Rauni ja Kotiliisa.

Sodan alkuvuosina toimitussihteeri Katri Oksanen käytti muun muassa nimimerkkiä Kaupunki-Kaija. Vuodesta 1942 *Kotiliedessä* aloittanut toimitussihteeri Mirja Huuhka (os. Narinen) kirjoitti nimimerkillä Narsku. Merkittävä osa *Kotilieden* nimimerkeistä muodostui kirjoittajan nimikirjaimista, kuten A.K., H.V., EA ja i.a. Yleensä nimimerkkien taustalta löytyy naiskirjoittaja, mutta nimimerkki I.S. on varsin ilmeisesti historiantutkija ja piispa Ilmari Salomies. Hän kirjoitti *Kotilieteen* Suur-Suomi-aatteesta Suomen luterilaisen kirkon levittäytymispyrkimysten kautta.

Nimimerkeillä pystyttiin luomaan vaikutelma kokoaan suuremmasta lehdestä ja toimituksesta sekä tarvittaessa peittämään kirjoittajan henkilöllisyys. Koska monet kirjoittajat toimivat aktiivisesti politiikassa ja järjestöelämässä, pystyi kirjoittaja nimimerkin suojissa

häivyttämään tekstiin liittyvän mahdollisen arvolatauksen ja ilmaise-
maan vapaammin ajatuksiaan.

Nimikirjainten ohella toisen kirjoittajien ryhmän muodostivat
nimimerkit, jotka kuvastivat kirjoittajan roolia ja asemaa suhteessa
lukijaan. Näihin nimimerkkeihin lukeutuvat esimerkiksi Seitsemän
lapsen nuori äiti sekä Äiti ja Pikkuäiti. Nimimerkkien takana oli var-
masti oikeita ihmisiä, mutta osa näiden nimimerkkien kirjoituksista
saattoi olla myös lehden toimittajien kirjoittamia – olihan tämä hyvä
tapa käsitellä lehden teemoja monista eri näkökulmista.

Koska niin moni kirjoitti *Kotilieteen* nimimerkillä, on lähes mah-
doton sanoa, kuinka paljon lehdessä oli kaikkiaan kirjoittajia. *Kotilie-
teen* tilattiin juttuja ja fiktiivisiä tarinoita myös aikansa tunnetuilta
kirjailijoilta, kuten Mika Waltarilta ja Toivo Pekkaselta. Tavallisesti
avustajalle annettiin aihe, määrättiin kirjoituksen pituus ja esitettiin
toiveita tekstin sisällöstä. Valmista kirjoitusta muokattiin ennen jul-
kaisua toimituksessa, ja esimerkiksi toisen maailmansodan aikana
lehdessä työskenteli kaksi toimitussihteeriä.

Naiskirjoittajien piiri oli Suomessa toisen maailmansodan aikana
pieni. Naiset työskentelivät usein yhdessä. Esimerkiksi Helvi Vasara
toimi Wihherheimon tavoin suomentajana WSOY:ssä, ja Kaitila puo-
lestaan liittyi *Kotilieteen* Marttaliitossa muodostuneiden suhteiden
kautta.

Pula-ajan läpi

1920-luvun taloudellinen nousukiito päättyi vuoden 1929 suureen
pörssiromahdukseen, jonka vaikutukset heijastuivat Suomeenkin.
Uuden vuosikymmen alussa elettiin pula-aikaa, mikä tarkoitti ko-
deissa ennen kaikkea työttömyyttä, palkanalennuksia ja käytettävissä
olevan rahan hupenemista. Toimeentulo oli uhattuna varsinkin maa-
seudulla. Yhteiskunnalliset levottomuudet nostivat taas päätään Suo-

messa Lapuan liikkeen nousun myötä.

Henkisen ilmapiirin muutos koski myös naisasialiikettä, joka oli vuosisadan alun nousun jälkeen hiipumassa. Sen tilalle astuivat yhä vahvemmin sekä Marttaliitto että Lotta Svärd -yhdistys. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen sijaan naisliikkeen toiminta kohdistui kodista ja perheestä huolehtimiseen sekä toimimiseen miesten apuna maanpuolustuksen tehtävissä.

Kotiliedessä kerrotut käytännön vinkit sopivat erityisen hyvin 1930-luvun pula-aikaan, kun kodeissa yritettiin selviytyä vähemmillä elintarvikkeilla ja niukemmin varoin. Alli Wiherheimon erityisaluetta olivat talouskysymykset. Hän avasi lukijoille yhteiskunnan toimintaa talouden näkökulmasta sekä käsitteli erityisesti perheiden järkevää rahankäyttöä. 1930-luvulla hän myös toimitti toimituskunnan jäsenten kanssa neliosaisen perheiden taloudenhoitoa käsittelevän *Emännän tietokirjan*.

Allilla oli kyky kuvata lukijoille vaikeastikin ymmärrettäviä taloussasioita. Joulukuun 1939 ensimmäisessä numerossa Alli avasi talouden käsitteitä perheenemännille kysymys-vastaustyyppisessä artikkelissaan »Säästäväisyyden vaatimus tällä hetkellä»:

Kun taas ulkomaisten tavarain tuonti on maksettava viennistä saaduilla varoilla, on selvää, että meidän on määrätietoisesti supistettava ulkomaisten tavarain käyttöä; niitä on säästettävä. [...] Tämä on helppo oivaltaa, mutta monimutkaisempi on kysymys, onko meidän ryhdyttävä rajoittamaan myös kaikkien kotimaassa valmistettujen tavarain kulutusta.

Sanamuodoillaan Alli osoittaa, että kysymys on vaikeasta asiasta, mutta ymmärtäväisesti selitettynä ne »on helppo oivaltaa».

»Näköpiiristämme»-palstalla Alli käsitteli Kotiliisa-nimimerkkinsä avulla lukijoita koskettavia asioita ja kertoi oman näkökulmansa niihin. Esimerkiksi hän osallistui 1930-luvun alun kielto-

lakikeskusteluun. Alli kumosi lukijoiden esittämän epäilyn siitä, että jotkut *Kotilieden* nimimerkkien takana olevat kirjoittajat olisivat olleet allekirjoittamassa naisten kieltolain vastaista aloitetta. Tämän hän kiisti jyrkästi. Näin Kotiliisa puolustautui huhuja vastaan huhtikuussa 1931:

*Tarvinneeko Kotilieden omasta puolestaan todistella raittiusmie-
lisyttään? Eivätkö kysyjät tunne Kotilieden henkeä? Sen koko
työhän tähtää saada kodit raittiiksi, viihtyisiksi, taloudellisesti hy-
vinvoiviksi, hengeltään isänmaallisiksi. Missä todella on herätty
harrastamaan kodin sekä ulkonaista että sisäistä kohottamista, sen
hengen jalostamista ja pyhittämistä, siinä kodissa on juoppous jä-
tettävä, se on käsityksemme.*

Alli ei kuitenkaan liikkunut pelkästään yhteiskunnallisten ja talous-asioiden äärellä. Vuonna 1933 hän oli toinen kirjoittaja suuren suosion saaneessa *Morsiamen kirjassa*, jossa annettiin opastusta nuorille tytöille avioliittoon mentäessä. Kirja julkaistiin nimimerkillä Kaksi rouvaa. Toinen kirjoittaja on jäänyt arvuuttelujen varaan, mutta hän saattoi olla yhteiskunnallisesti aktiivinen kirjastonhoitaja, kansakoulunopettaja ja kirjailija Selma Anttila. Ainakin hän jakoi saman arvomaailman Allin kanssa.

Alli kirjoitti kirjaan aviopuolison valinnasta ja siitä, millainen luonne puolisollla olisi hyvä olla. Lisäksi hän opasti, miten yhteinen koti olisi hyvä järjestää. Kirjassa keskityttiin morsiamen käytännön huoliin. Vaikka Alli ei itse ollut naimisissa, toimittajana hän oli ottanut selvää asioista ja opasti nuoria naisia asiantuntevasti yhteisen kodin perustamisessa. *Morsiamen kirja* ei ollut hänelle vain välityö, vaan hän todella paneutui aiheeseen ja koki sen tärkeäksi.

Sitoutumattomana lehtenä *Kotiliesi* halusi yhdistää Suomen naiset. Alli piti lehden tietoisesti irrallaan liian selkeistä kytköksistä aatteel-

lisiin tai poliittisiin liikkeisiin. Riippumattomuus oli moniäänisyyttä. Tästä tavoitteesta huolimatta poliittinen painotus näkyi usein lehden kirjoituksissa ja kirjoittajakunnassa. Esimerkiksi *Kotilieteen* kirjoittanut Maila Talvio kuvasi Suomen sisällissotaa selkeästi vain valkoisten näkökulmasta ja tällaisia painotuksia näkyi muutenkin usein lehden kirjoituksissa.

Kodinhoitoon liittyvien asioiden käsittely ei toki ollut täysin uutta suomalaisissa lehdissä. Marttojen *Emäntä*-lehdessä oli paljon samanlaisia sisältöpainotuksia kuin *Kotiliedessä*. Ero tällaisiin lehtiin oli siinä, että Alli ei halunnut tehdä lehdestään järjestölehteä, joka oli suunnattu vain jäsenille tietyn kiinnostuksenkohteen mukaan. Lehden piti olla itsenäinen, kaikkia naisia laajasti palveleva aikakauslehti.

Kotilieden lukijat ottivat suurelta osin lehden sisällön innolla vastaan. Marraskuussa 1932 lehdessä julkaistiin lukijoiden lähettämiä palautekirjeitä. Osa lukijoista toivoi lehteen »enemmän ylhäisön ja hallitsijaperheiden elämän kuvauksia. Haluttiin esityksiä kihlajaisista ja häistä sekä siitä millä lailla mikin korkea tai kuuluisa henkilö on pukeutuneena niissä.» Lukijakirjeet jutuksi koonnut Laura Harmaja arvelee kuitenkin lehden toimituksen puolesta, että valtaosa lukijoista ei kaipaakaan kyseisenlaisia seurapiiritarinoita.

»Kirjeitä saapuu lukijoiltamme» -jutussa marraskuussa 1932 *Kotiliesi* kävi läpi lukijoiden lähettämää palautetta. Todisteena lehden valitsemasta oikeasta linjasta lukijoille tarjoillaan »Erään sahatyömiehen vaimon kirje»:

Ainoana henkisenä harrastuksenani on se, mitä Kotiliesi tarjoaa. Onhan siinä paljon niin hienoa ja kallista opetusta, jopa sopimattokin köyhään kotiin, mutta myös paljon sellaista kaunista sekä ihmistä rikastuttavaa, niin että kaipaakaan ja odotan sitä aina.

Lehti siteeraa myös erästä maalaisemäntää: »Muudan maalaisemäntä sanoo tuttavineen hyvin ymmärtävänsä, ettei *Kotilieden* tar-

koitus ole sitoa heikäläisiä minkäänlaisia heille liian ylellisiä neuvoja noudattamaan.»

Vuonna 1934 Allin asema *Kotiliedessä* muuttui nimellisesti. Suomen postilaitos ilmoitti kustantajalle, että *Kotiliedestä* puuttui lain vaatima tieto päätoimittajasta. Asia oli helpointa ratkaista nimeämällä toimitussihteerinä toiminut Alli Wiherheimo päätoimittajaksi. Käytännössä hän oli kyllä johtanut lehteä sen perustamisesta saakka. Itse hän arvioi, ettei uusi titteli muuttanut hänen asemaansa tai tehtäviään. Päiväkirjassaan hän pohti nimitystään päätoimittajaksi näin:

Ihmiselle, jonka itseluottamus pyrkii aina nollapisteen alle, merkitsee jo jotakin muka sekin, missä järjestyksessä on kaksi riviä Kotilieden otsikossa. Vähästä on lapsen mieli tosiaan hyvä. Mutta koska maailma rakentuu juuri näistä mitättömyyksistä, pantakoon toimeen oikeus ja kohtuus.

Kotilieden menestyksen myötä päätoimittaja Alli Wiherheimosta oli tullut Suomen journalistista eliittiä, ja hänen kirjoituksillaan oli painoarvoa. Hän oli ohittanut mediavaikuttajana jopa veljensä Toivon, joka oli taloustieteen professori ja kokoomuksen kansanedustaja mutta myös *Uuden Suomen* pitkäaikainen talouspoliittinen avustaja, aikansa journalistinen vaikuttaja hänkin.

Liian monta naistenlehteä?

Lama-ajan lisäksi 1930-luvun alussa elettiin myös median murros-aikoja. Otava oli perustanut *Kotilieden* kilpailijaksi *Oma koti* -naistenlehden, jossa käsiteltiin jonkin verran enemmän kulttuuria sekä viihde- ja kulttuurimaailman henkilökuvia kuin WSOY:n kustantamassa *Kotiliedessä*. Koska lehdet muuten olivat lähes identtiset,